

J. PALIONIS

SUPINO VARTOJIMAS XVI–XVII a. LIETUVIŲ RAŠTO PAMINKLUOSE

1. Dialektologų tvirtinimu, supinas dabar dažniau ar rečiau vartojamas kupiškėnų, anykštėnų ir artimesnių jų kaimynų: apie Aluntą, Dusetas, Papilį, Pandėlį, Panemunėlį, Skapiškį, Uteną, Vabalninką, Vyžuonas, t. y. rytų aukštaičių tarmės pietryčiuose¹. Tačiau XVI–XVII a. lietuviškų raštų kalbos duomenys rodo, kad jis tada buvo vartojamas daug plačiau: ne tik rytų, bet ir vidurio, pietų bei vakarų aukštaičių.

2. Apie supino vartojimą rytų bei pietų aukštaičiuose (dzūkuose) galima spręsti iš XVI a. pradžios anoniminio poterių teksto, 1605 m. katekizmo, K. Sirvydo „Punktų sakymų“ (I d. 1629; II d. 1644), J. Jaknavičiaus evangelijų (1647, 1674, 1679, 1690) ir Belarmino katekizmo vertimo (1677). Visuose šiuose raštuose randama daugiau ar mažiau supino vartojimo atvejų, pvz.: *nvagi thi athaij fvdzijthv giwa ijr nvmirufijv AP*; *Ku tu weyki eydams guttu? AK 55²*; *Ko iBeiote girion regietu? PS I 32₁₁*; *Nes notaiiau wadintu teysjuu bet nufideiuju EP (1674) 198₁₀*; *Eidamas mirtu* dowanu nauiu Dawey... BK 49₂₃...* Tačiau, antra vertus, jau ir kai kurių to meto rytų aukštaičių kilmės autorių raštuose pastebimas polinkis keisti supiną bendratimi. Keturis tokio keitimo atvejus K. Sirvydo „Punktuose sakymų“ yra nurodęs F. Špechtas³: *...turi ugni... / kurios ataio funus Diewo teyst aba fukurt vnt žiames I 302₂₆*; *todrin jakies atais vgnies teyst aba fukurt vnt žiames I 312₆*; *Karalus tikras mufu atajo ižgielbet wifu žmoniu II 146₃₁*; *Kietes nuog įtało giara dariti II 177₁₉*. Manyti, kad bendratį supino vietoje galėjo įvesti J. Jaknavičius, padėjęs rengti K. Sirvydo „Punktus sakymų“, ypač jų II dalį⁴, nėra pagrindo, nes žinomuose XVII a. J. Jaknavičiaus evangelijų leidimuose dar reguliariai vartojamas supinas (tikrai 1705 m. leidime, kurio kalba

¹ Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 390.

² Sutrupinimai čia vartojami tokie, kaip mano knygoje „Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.“, Vilnius, 1967.

*Galūnė -u lyg ryškinta rašalu.

³ F. Specht, Šyrwids Leben und Schriften, – Šyrwids Punktay sakimu, Göttingen, 1929, 43.

⁴ V. Biržiška, Aleksandrynas I, Čikaga, 1960, 274–278.

jau suvidurietinta bei suvakarietinta, kur-ne-kur supinas pakeistas bendratimi, plg.: kurſay iBeia labay ankſti *famditi* darbininku winiĉion ſawa 32₁₅). Supino keitimą bendratimi, kaip ir daugelį kitų nukrypimų nuo rytų aukštaičių (punitininkų) tarmės, K. Sirvydo „Punktuose sakymų“ veikiau bus lėmusios autoriaus normalizacinės tendencijos, t. y. noras pritaikyti pamokslų kalbą platesniems įvairiatarmių skaitytojų sluoksniams. Be to, čia kiek galėjo sverti ir tada, tur būt, jau vykęs kai kuriose rytų aukštaičių šnektose supino nykimo procesas.

3. Kad supinas XVI – XVII a. dar buvo vartojamas vidurio aukštaičiuose, rodo M. Daukšos, M. Petkevičiaus, S. B. Chilinskio ir kitų iš vidurio aukštaičių kilusių ar šios tarmės daugiau prisilaikiusių autorių raštai (iš „vidurietiškujų“ raštų supinas mūsų nepastebėtas tik 1653 m. „Knygoje nobažnystės“ ir „Maldose krikščioniškose“), pvz.: kad norėio eit *ſakitų* Ewangelios per wiſſą paſauli DK 24₁₅; ir atėiome *kloniotus* iam DP 57_{47–48}; Małda *gultu* ent ant nakties PK 39₁₉; Iſbiaio ſeieias *ſetu* ſeklos ſawa MP 97₃₉; Ir ejo wiſi *paraſinetus* / kiekwienas ingi mieſta ſavo SE 16₁₀; Iſ ten atteys *ſuditu* giwu ir miruſiu K 6₇; Du žmogu ejo Bažniczion melſtus ChB 133 (71)₁₀; Iſ ten ateys *ſuditu* giwu ir miruſiu PP 10_{30–31}... Tačiau „vidurietiškuose“ raštuose, ypač vėlesniuose, supinas taip pat jau kai kur pakeistas bendratimi, plg.: ko iBeiote ing girę *regieti* SE 6₁₆; Atejeijgu cia *muczyt* mus pirm czeſa? ChB 19(11)₂₈... Be to, pažymėtina, kad kartais čia net sustabarėjusiose poterių formulėse vietoj supino randama bendratis (pvz., 1653 m. katekizme šalia „Iſ ten atteys *ſuditu* giwu ir miruſiu“ K 6₇ tame paĉiame puslapyje yra ir „Iſ ten ateys *ſudit* giwu ir miruſiu“ K 6_{24–25}). Taigi vidurio aukštaičių tarmėje supino nykimo procesas, matyt, tada dar tolėliau buvo pažengęs negu rytų aukštaičiuose.

4. Kad XVI – XVII a. supinas dar buvo vartojamas ir vakarų aukštaičių, matyti iš B. Vilento, J. Bretkūno, J. Rėzos, L. Zengštoko ir D. Kleino raštų, pvz.: Wakarą / kada tu eiſi *gultu* / perſiBegnok Ech 34₁₀; Ir eia wiſſi *paſſiraſchidintu* koBnas mieſtana ſawa EE 16_{19–20}; ragin eiti karcziamon / *ſaiſtu* / *ſchokinetu* BP I 96₁₄; Anis ateiti *ſwalgitu* RPs 62,11; Eikem mes thenai *weiſdetu* SG 26₁₅; O kada gryBi *ſuditu* KIG 390₁₄. Ypač dažnas supinas J. Bretkūno darbuose: čia randama apie 35% visų to meto raštuose mūsų pastebėtų jo vartojimo atvejų. Be to, pažymėtina, kad supinas čia pasitaiko ne tik sustingusiose poterių formulėse, bet ir šnekamosios kalbos tipo pasakymuose, pvz.: Eikim *ſweiotu* BP I 408₁₂; thos ateija *ſemtu* wandinio BB II Moz. 2,16... Įdomu taip pat, kad supinas dar nepakeistas bendratim ir suaukštaitintame J. Rėzos psalmyno leidime „Psalteras Dovydo“ (1625): čia netgi kiek daugiau yra supino vartojimo atvejų, negu J. Bretkūno rankraštyje, ėjusiame psalmyno pagrindu. D. Kleino gramatikose apie supino nykimą irgi dar visai neužsiminta: tik tai nurodyta, kad veiksmažodžiai, žymintys „į vietą“, valdą supiną ir kad jis esąs

vartojamas su kilmininku⁵. Tačiau F. Hako (Haack) gramatikoje, pridėtoje prie jo 1730 m. žodyno, jau pažymėta, kad lietuviai vartoja bendratį labai dažnai vietoje gerundyvo ir supino⁶. Kadangi F. Hako ir D. Kleino gramatikų dar neskiria nė 80 metų tarpas, sunku patikėti, kad D. Kleino laikais bendratis visiškai nebūtų buvusi vartojama supino vietoje. Tai, kad D. Kleino gramatikose nėra užuominų nei apie supino nykimą, nei apie jo keitimą bendratimi, galima aiškinti, be kita ko, ir nepakankamu D. Kleino išigilinimu į supino ir bendraties vartojimą ano meto lietuvių kalboje (GL pateikti tik du knyginiai supino pavyzdžiai, be to, neaiškiai nusakyta ir jų valdančių veiksmažodžių reikšmė). O kad vakarų aukštaičiuose ne tik D. Kleino laikais, bet ir dar anksčiau šalia supino buvo vartojama taip pat bendratis, rodo M. Mažvydo, B. Vilento ir J. Bretkūno raštai, plg.: Ateit *ramditi* mus wiſſus MG II 331₉; Nūeija Joba *gundinti* MG II 433₇; ir eimi tūiaus *apβwalgyti* yū EE 94₁₁₋₁₂; Ir nūfiunte tarnus ſawa ſweczū ant ſwodbos *wadinti* EE 127₁₆₋₁₇; thuo cziefu, kada Moteres iſcheidawa wandeni *femti* BB I Moz. 24,11; kada kas Arti maiu ſawa eitu Giriona, malku *kirfti* BB V Moz. 19,5 ir kt.

5. Probleminis dalykas yra supino vartojimas XVI – XVII a. žemaičių tarmėse. Žemaičių kilmės autorių S. Vaišnoro ir S. Slavočinskio raštuose (S. Vaišnoro 1600 m. „Žemčiūgoje teologiškoje“ ir S. Slavočinskio 1646 m. „Giesmėse“) supinas visai nepastebėtas. Žemaičio M. Mažvydo 1547 m. katekizme jis tepavartotas tik vieną kartą „Credo“ poterių formulėje: Iſch tę ateis *fuditu* giwu ir numiruſjuiu 22₃. Po kartą toje pačioje poterių formulėje supinas užfiksuotas M. Mažvydo 1559 „Formoje chrikštymo“ (109₁₆) ir 1570 m. „Giesmėse chrikščioniškose“ (II 586₈). Pastarajame giesmyne, be minėto formulinio atvejo, randami dar trys panašūs supino vartojimo pavyzdžiai: O kada griſchi *fuditu*: Giwu ir nūmiruſjuiu II 494₇ ir Sudza kaip ateifi *fuditu* wiſſa ſwieta II 304₁₇; kaip ateifi anu czefu / Mus *fuditu* galiep ſmer ties muſu II 449₇. Tačiau pirmasis pavyzdys yra J. Kirtoforo, kilusio iš Rytų Prūsijos (Karaliaučiaus)⁷ verstoje giesmėje, taigi M. Mažvydui nepriklauso, antrasis „Prosoje senoje apie dvasią šventą“, kuri nežinia kieno versta, o trečiasis – „Senoje giesmėje apie septynis žodžius...“, kurios vertimą yra pagrindo priskirti S. Rapolioniui, kilusiam nuo Eišiškių⁸.

⁵ Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1957, 260: „Verba ſignificationem habentia ad locum regunt Supinum, ut: *ateis fuditu* veniet iudicatum. Et hoc Supinum non jam amplius, ut ipſum verbum, cum Accufativo, ſed cum Genitivo conſtruitur...“

⁶ Fr. W. Haack, *Vocabularium Litthvanico-Germanicvm et Germanico-Litthvanicum...*, Halle, 1730, 335.

⁷ Apie J. Kirtoforo kilmę žr. V. Biržiška, op. cit., 64.

⁸ Ten pat, 13.

Į M. Mažvydo katekizmą supinas galėjo patekti iš kanonizuotų ankstesnių nežemaitiškų poterių tekstų⁹, o minėtajame „Prosos“ sakinyje, jeigu ji būtų paties M. Mažvydo versta, taip pat galėjo atsirasti dėl analogiškos poterių formulės įtakos. Vadinasi, aiškių duomenų, rodančių supino buvimą XVI – XVII a. žemaičių tarmėse, nėra. Tačiau kategoriškai tvirtinti, kad supinas tada jau visiškai buvo išnykęs žemaičiuose, irgi negalima, netgi jei būtų teisingos mūsų prielaidos dėl supino pavyzdžių M. Mažvydo raštuose. Visų pirma dėl to, kad per maža turime „grynesnių“ to meto žemaitiškų tekstų galutinėms išvadoms daryti, o antra, reikia neužmiršti, kad supino (kaip ir kai kurių kitų kalbos lyčių) vartojimo dažnumą galėjo daugiau ar mažiau lemti ne tik autorių santykis su ankstesniąja rašytine tradicija ir gimtąja tarme, bet ir jų raštų apimtis bei pobūdis (turinio specifika).

6. Jau iš cituotųjų pavyzdžių matyti, kad XVI – XVII a. lietuviškuose raštuose supinas dažniausiai buvo vartojamas su intranzityviaisiais slinkties veiksmažodžiais (verba movendi), ypač su *eiti*, *ateiti* ir *išeiti*; rečiau su *atgulti* „gultis“, *grįžti*, *įeiti*, *ieškoti*, *keltis*, *leistis* „slinkti žemyn“, *nueiti*, *nutekėti* „nueiti, nubėgti“, *nužengti*, *pasisėsti* „sėstis“, *susieiti*. Be to, supinas kartais pasitaiko ir prie veiksmažodžių *nusiųsti*, *pasilikti*, *siųsti*, pvz.: Ir nūsiunte tarnūs šawūs *wadintų* kwieštūių ant šwódbos DP 350₂₉; Idant pašsiliktzia Nammūša WIEšchpaties per wiššą maną amšiu / *mattytu* grašū šlušbū WIEšchpaties / ir *atlankytu* Bašnytzią jo RPs 27,4; Bet kas mane šiunte wandenimi *krikšchtitu* / tas biloia BP I 140₁₄. Jeigu tokiuose veiksmažodžiuose, kaip *nusiųsti*, *siųsti*, dar gal ir galima išvelgti tam tikrą „slinkties“ sąvoką¹⁰, tai *pasilikti* tokios sąvokos jau nerodo. Ar šiuo pastaruoju atveju supinas atsiradęs antriniu būdu, t. y. vietoj bendraties, nykstant supino ir bendraties vartojimo skirtumui, ar tai senovinės platesnės supino vartosenos reliktas, dabar nelengva pasakyti*.

7. Iš pateiktųjų pavyzdžių taip pat matyti, kad dažniausiai ano meto raštuose supinas buvo vartojamas su kilmininku. Tačiau pasitaiko ir galininkinio valdymo at-

⁹ Plg. anonimino XVI a. pradžios poterių teksto formulę: *nvagi thi athaišj švdzijthv giwu ijr nvmirvšijv* (žr. Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai III, Vilnius, 1964, 121).

¹⁰ Plg. Lietuvių kalbos gramatika II, Vilnius, 1971, 419.

* Skyrium minėtini kalbamojo periodo raštuose ne visai reti tokie pavyzdžiai: *Išch ta du-moia Pilatas kaipo ghi paleištu* BP I 384₁₀; ir nežinôio ką iam *atšakittų* DP 149₁₁; ne turêio ką *wálgi-tų* DP 297₆; neturi kame galwa *prijglauštu* ChB 116 (60), ne rašdami kur *šiestus šugrižta škrinion* PS I 369₃₀; nieko kito / tuomet ne mušte / tiktay / kayp ii židamus *ižduotu* PS II 185₁₀₋₁₁; A kad netureio anis išg kur *ažumokietu*, atšeyde abiem EP (1674) 183₁₄ ir pan. Ar čia pabrauktosios formos yra tariamosios nuosakos 3 asmuo, ar supinas, dabar irgi nelengva nuspręsti. Gal tai savotiškos sinkretinės formos, atspindinčios tą raidos etapą, kai optatyvas dar nebuvo reikšmės atžvilgiu ryškiau atsiskyręs nuo supino? (tokia hipotezė įmanoma, žinoma, prisilaikant nuomonės, kad supinas iš pradžios buvęs vartojamas kaip nekaitomoji visų asmenų ir skaičių optatyvo forma, žr. Chr. S. Stang, *Das slavische und baltische Verbum*, Oslo, 1942, 251).

veju, ypač J. Bretkūno ir J. Rėzos darbuose, pvz.: *neša Karalius Iſraelo iſcheia iefſchkotų bluſą* BB I Sam. 26,20; *Aſch eiſiu [pršt.: Eimi] weiſdetu tą didi Regehima* BB II Moz. 3,3; *paſiſjeda Mojeſchus, Szmones ſuditų* BB II Moz. 18,13; *Mes ateijom riſchtų Simſoną* BB Teis. 15,10; *leiſis iſch Dangaus | ſuditu wiſſas ſmones* BP I 4₁₀; *Juda buwa nueiens Jorema apſwalgitų [viršuj: atlankitų]* BB, II Kar. 9,16; *Neša ateit ſuditu Szæmę* RPs 96,13... Galininko vartoseną prie supino, padaryto iš tranzityvinio veiksmožodžio, galėjo lemti tam tikrais atvejais ir tokio veiksmožodžio tranzityvumas. Bet nemaža čia, mums rodosi, bus svėrusi taip pat vokiſkų originalų įtaka: juose J. Bretkūno ir J. Rėzos supinui su galininku atliepia bendratis su galininku (plg.: *Denn der König Israels iſt ausgezogen zu ſuchen einen Floh* LB I Sam. 26,20; *Ich will dahin und beſchauen dies groÙe Geficht* LB II Moz. 3,3; *ſetzte ſich Moſe, das Volk zu richten* LB II Moz. 18,13 ir kt.).

Nors supinas su galininku vartojamas, ypač J. Bretkūno raštuose, gana dažnai (apie 37% visų juose randamų atveju), tačiau tuometine prūsų vakarų aukštaičių tarmės norma vis dėlto reikėtų laikyti supino vartoseną su kilmininku. Visų pirma todėl, kad pastaroji vartoseną taip pat nereta J. Bretkūno raštuose (apie 28 % visų jo pavartotų atveju), o antra – jo biblijos vertime galininkas kartais taisomas, keičiamas kilmininku, pvz.: *Ir nueija maſgotų koias* (paraštėje: *kojų maſgotis*) BB Tob. 6,2.

8. Iš ſios trumpos supino vartojimo XVI – XVII a. lietuviškuose raštuose apžvalgos matyti, kad tuometinė jo vartoseną nedaug kuo tesiskyrė nuo dabartinės, randamos rytų aukštaičių tarmės pietryčiuose ir mūsų amžiaus raštuose¹¹ (žymiai skyrėsi tik jo vartosenos arealas).

Kaip dabar, taip ir tada supinas reguliariai buvo vartojamas su intranzityviniais slinkties veiksmožodžiais ir valdė kilmininką (rečiau galininką). Kur-ne-kur pasitaikantys supino vartojimo atvejai su tranzityviniais veiksmožodžiais, reiškiančiais tikrai implikuotą slinktį (*siųsti, nusiųsti*) arba su intranzityviniais veiksmožodžiais, reiškiančiais būseną (*pasilikti*), gali būti traktuojami kaip išimtys. Kadangi XVI – XVII a. raštuose yra labai maža pavyzdžių, kur supinas eitų ne su slinkties veiksmožodžiais, tai tuometinės jo vartosenos analizė neteikia labai ryškių duomenų spręsti tokioms P. Trosto iškeltoms svarbioms problemoms, kaip supino vartojimo apimtis ligi jo nykimo proceso pradžios, supino ir bendraties semantinė diferencija įvairiomis epochomis ir kt.¹²

¹¹ Plačiau apie supino vartojimą XX a. raštuose žr. Lietuvių kalbos gramatika II, 419 – 420.

¹² П. Трост, Супин в балтийских и славянских языках, – Краткие сообщения АН СССР 38, – СЯ 1963 26 – 27.

DER GEBRAUCH DES SUPINUM IN DEN LITAUISCHEN SPRACHDENKMÄLERN DES XVI. – XVII. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Die Analyse des Gebrauchs des Supinum in den litauischen Sprachdenkmälern des XVI. – XVII. Jh. zeugt davon, daß diese Form in jener Zeit eine viel umfangreichere Verbreitung hatte als in der Gegenwartssprache: sie war nicht nur in den ostlitauischen, sondern auch in den süd-, west- und mittellitauischen Mundarten erhalten geblieben. Gleichzeitig ist aber das allmähliche Schwinden des Supinum und die Ausbreitung des Infinitivs zu beobachten. Allem Anschein nach war dieser Prozeß in dem žemaitischen Dialekt schon damals abgeschlossen.

Das Supinum war in der Regel von den intransitiven Verben der Fortbewegung abhängig und regierte einen nominalen oder pronominalen Genitiv (selten einen Akkusativ). In einigen Fällen ging das Supinum auch mit den Verben, die eine Fortbewegung nur indirekt ausdrückten (*siusti* „senden“ u. a.).

SMULKMENOS

VI

Kaip žinoma, rytų aukštaičiai panevėžiškiai galūnėse visus trumpuosius balsius suplakė į vieną, žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 51—53. Ši ypatybė negali būti labai sena, nes suplakami ir iš senovinių ilgųjų kilę trumpieji balsiai. Vakarinė ploto riba primena XVI a. sieną tarp Žemaičių kunigaikštijos ir Trakų vaivadijos, bent kiek apie ją galima spręsti iš schemos—žemėlapių, esančio J. Ochmanskio knygoje „Historia Litwy“ (Wrocław—Warszawa—Kraków, 1967), tarp p. 106 ir 107, ir B. Dundulio aprašymo knygoje „Lietuvos užsienio politika XVI a.“ (Vilnius, 1971), p. 10. Jeigu, detaliau ištyrus, paaiškės, kad tokio ryšio iš tikrųjų esama, juo galima bus pasinaudoti, nustatant kalbamos ypatybės atsiradimo laiką.

Z. Zinkevičius